

החופש דורש סבלנות

של מי היה הרעיון לשלוח את המרגלים?

לפי פרשתנו, הרעיון היה של הקב"ה:

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: שְׁלַח לְךָ אַנְשִׁים וַיֵּתְרוּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל. אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אַבְתִּיּוֹ תִשְׁלְחוּ, כָּל נָשִׂיא בְהֵם. וַיִּשְׁלַח אֹתָם מֹשֶׁה מִמִּדְבַר פָּאֲרָן עַל פִּי ה', כָּלֶם אַנְשִׁים רְאִשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל הֵמָּה. (במדבר יג, א-ג)

אולם על פי דברי משה בספר דברים, מדובר ביוזמה של העם:

וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּלְכֶם וַתֹּאמְרוּ: נִשְׁלַחְהָ אַנְשִׁים לְפָנֵינוּ וַיִּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ, וַיָּשָׁבוּ אֹתָנוּ דָּבַר אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נִעְלָה בָּהּ וְאֵת הָעֵרִים אֲשֶׁר נָבֵא אֱלֹהֵינוּ. וַיִּיטֹב בְּעֵינֵי הַדָּבָר, וַאֲקַח מִכֶּם שְׁנַיִם עֹשֵׂר אַנְשִׁים אִישׁ אֶחָד לְשִׁבְטוֹ. (דברים א, כב-כג)

רש"י מיישב את הסתירה לכאורה. על פי פירושו, העם בא אל משה עם הדרישה. משה שאל את ה' מה לעשות. ה' נתן לו רשות לשלוח את המרגלים. הוא לא ציווה על כך; הוא רק לא

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

התנגד. "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו", אמרו חז"ל (מכות י ע"ב) - כלומר, הקב"ה אינו עוצר אנשים מלפעול על פי כוונתם, גם אם הוא יודע שהמעשה יוביל לאסון. זה טיבו של החופש שהוא נתן לנו. כלול בו החופש לטעות.

מבט אחר על פרשת המרגלים כולה מספקת פרשנותו של הרמב"ם ב'מורה נבוכים'. בחלק ג של יצירה זו, בפרק ל"ב, מבקש הרמב"ם להראות כי חלק מהמצוות הן אמצעי של הקב"ה למימוש מטרת-על אחרת, שהרמב"ם מכנה (בתרגום מיכאל שוורץ למורה נבוכים) "כוונה ראשונה". הוא מוכיח זאת תחילה מן הדברים האמורים בתחילת פרשת שלח על המסלול שבחר הקב"ה ליציאת מצרים. "הכוונה הראשונה" שם היא "השגתו יתעלה וזניחת עבודה זרה". מטרה זו הושגה באמצעות נדודיהם הארוכים של בני ישראל במדבר, והתחלפות הדורות שלהם שם. כותב הרמב"ם:

והוא שנאמר: "ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, כי קרוב הוא וכי אמר אלהים: פן ינחם העם בראתם מלחמה וישבו מצרימה, ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף" (שמות יג, יז-יח). כשם שהתענה אותם מדרך המלך, שהייתה מכוונת מראש, אל דרך אחרת - מתוך ציפייה למה שלפי הטבע לא היה ביכולת גופיהם - כדי שתתבצע הכוונה הראשונה.

ומוסיף -

... שכן ידוע שהחיים במדבר, כשהגוף פרוע ומלוכלך, מחייבים אומץ לב, והיפוכם מחייב פחדנות, וגם נולדו אנשים שלא הורגלו לשעבוד והשפלה...¹

על פי הרמב"ם, אם כן, אין זה חשוב כלל מי שלח את המרגלים; וגם העונש שהוטל על בני ישראל לא היה בעצם עונש, אלא התחשבות הכרחית בטבע האדם. אוכלוסייה של עבדים אינה יכולה להפוך בתוך כמה ימים או כמה שבועות לאומה המסוגלת לשאת באחריות הבאה עם החירות. בני ישראל נזקקו לארבעים שנה כדי שהדור שגדל במנטליות של עבדות יתחלף בדור שנוולד בחופש וחושל בתלאות המדבר. הדרך אל החופש אורכת זמן, אפילו זמן רב מאוד. ואין קיצורי דרך.

ההתחשבות בממד הזמן היא מאבני היסוד של תפיסת הפוליטיקה והקדמה האנושית ביהדות. היא הגורמת למשה לחזור ולשנן באוזני בני ישראל שעליהם לחנך את ילדיהם, לספר להם את סיפור העבר, "לזכור". בגללה כורת הקב"ה את בריתו לא רק עם בני ישראל העומדים לפניו, אלא עם כל הדורות הבאים. בשלה מספר התנ"ך את סיפורם של בני ישראל באריכות רבה כל כך, ומתאר את הקורות אותם במשך כאלף שנים, מימי האבות עד תקופת בניין בית שני. היא המסבירה מדוע פועל הקב"ה בעולם באמצעות ההיסטוריה.

שלא כמו הנצרות והאסלאם, היהדות איננה מדברת על תמורה פתאומית במצבו של האדם, ולא על רגע אחד או דור יחיד שכל מה שחשוב יתגלה בו במלואו. מדוע, שואל הרמב"ם בפרק הנ"ל ב'מורה נבוכים', לא האציל הקב"ה על בני ישראל במדבר, בהשראה פתאומית כלשהי, את הכוח והעוז הדרושים לחצות את הירדן ולרשת את הארץ? תשובתו: כי פירושה של חריגה זו מדרך הטבע הוא לומר שלום ולא להתראות לחופש, לבחירה ולאחריות שיש לבני האדם.

אפילו אלוהים עצמו, רומז הרמב"ם, צריך לעבוד עם חומר הגלם של טבע האדם, ובכלל זה עם קצב ההשתנות האטי שלו. לא מפני שאלוהים אינו יכול לשנות אנשים; מוכן שהוא יכול. הוא ברא אותם, והוא יכול לברוא אותם אחרת. אלא מפני שאלוהים בוחר שלא לעשות כן. הוא נוקט את מה שמקובלי צפת כינו 'צמצום'. הוא משאיר מרווח פעולה עצמאי לבני האדם. הוא רוצה שבני האדם יבנו חברה של חופש; אך ודאי שאין טעם לגרום להם לעשות זאת על ידי נטילת החופש מהם. הורים הרוצים שילדיהם יתפתחו ויבשילו נמנעים מלעשות למענם דברים מסוימים. הם מניחים להם, למשל, ללכת לבד. כך עושה גם אלוהים, הרוצה שעמו יגדל ויגיע לבשלות מוסרית ופוליטית.

באחד מספרי קראתי לזה "החשיבה הכרונולוגית", והנגדתי אותה לחשיבה הלוגית של היוונים. בלוגיקה חסר ממד הזמן. לכן נוטים פילוסופים רבים להיות שמרנים נוקשים (אפלטון תכנן את מדינת המופת שלו בלי משוררי, כי הם עלולים לפגוע בסדר החברתי) או מהפכנים מובהקים (רוסו, מרקס). שכן, אם לחשוב בצורה לוגית, הסדר החברתי הקיים הוא או טוב או רע. אם הוא טוב, אל לנו לשנות בו דבר. אם הוא רע, יש למגר אותו. העובדה ששינויים דורשים זמן רב, אפילו דורות רבים, אינה מתיישבת בקלות עם הפילוסופיה (אפילו אותם פילוסופים, כגון הגל ומרקס, שהביאו בחשבון תהליכים היסטוריים, עשו זאת באופן מכאני, ודיברו על 'כורח היסטורי' ולא על שינויותיו הבלתי צפויים של החופש).

עובדה משונה בתולדות המחשבה המערבית במאות האחרונות היא שהאנשים שדיברו על המסורת במרב הרהיטות –

אדמונד בֶּרַק, מייקל אוקשוֹט, ט"ס אליוט – היו שמרנים מובהקים, סנגוריו של הסטטוס קוו. מדוע משונה? מפני שאין שום הכרח שמסורת תהיה דווקא שמרנית. אנו יכולים להנחיל לילדינו לא רק את העבר שלנו, אלא גם את הערכים שטרם הגשמנו. אנו יכולים לשאוף לכך שהם יגיעו אל מעבר למה שהגענו אנחנו, שירחיקו לכת בדרך אל החופש יותר מכפי שהצלחנו אנו לעשות. הרי כך אנו אומרים בליל הסדר: "השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל; השתא עבדי, לשנה הבאה בני חורין". מסורת יכולה להכיל התפתחויות. להתקדם גם בלי לעשות מהפכות. להיות אבולוציונית בלי להיות רבולוציונית.

זהו הלקח של פרשת המרגלים. למרות כעסו הרב של הקב"ה, בני ישראל לא נידונו לגלות נצחית. הם רק נדרשו להתמודד עם העובדה שילדיהם ישיגו את מה שהם עצמם לא היו בשלים להשיג.

גם היום אנשים שוכחים זאת. בעשור הקודם יצאו מעצמות המערב למלחמות באפגניסטן ובעיראק, וזאת, במידה רבה, בשם הדמוקרטיה והחופש. אלא שדמוקרטיה וחופש לא יושגו במלחמה, אלא בחינוך, בבניית חברה ובקבלה אטית של אחריות. זהו תהליך שאורך שנות דור ודור. במקרים רבים הוא אינו מתחולל כלל. אנשים מאבדים את ביטחונם, וכמו בני ישראל המיואשים מדו"ח המרגלים מעדיפים את העבר המוכר והצפוי ("נַתְּנָה רֹאשׁ וְנִשְׁוֹבָה מִצְרֵימָה", במדבר יד, ד) על פני העתיד התובעני, המסוכן, האפוף בערפל. משום כך ידעה ההיסטוריה יותר דיקטטורות מדמוקרטיות.

הפוליטיקה של החירות דורשת סבלנות. היא דורשת שנים ארוכות של מאבק ושל שמירה על התקווה. הפילוסוף עמנואל לוינס דיבר על "חירות קשה" – וחירות היא קשה תמיד. סיפור המרגלים מלמד אותנו שהדור שיצא ממצרים לא היה בשל לכך. זה היה אסונו. אך ילדיו כבר יהיו בשלים. וזו הייתה נחמתו.

1. רמב"ם, מורה נבוכים (ג, לב), תרגם מערבית מיכאל שוורץ, תל אביב: משכל, תשס"ג, כרך ב, עמ' 534.